

تحول معنایی واژه‌های تاریخی

دکتر قاسم صحرايي

استاد ادبیات دانشگاه لرستان

علی محمدی نژاد

کارشناس ارشد و دبیر ادبیات دبیرستان های لرستان

چکیده

زبان مجموعه‌ای نظام‌مند و به هم پیوسته است که در عین یکپارچگی و تشکل، پیوسته در حال تکامل و دگرگونی و پویایی است. این تکامل و دگرگونی و پویایی و تحول در واژگان هر زبان نیز جاری است. به همین سبب است که در مطالعه تاریخی هر زبان در کنار واژه‌هایی که از قدیم‌الایام تاکنون معنای خود را حفظ کرده‌اند، به واژه‌هایی برمی‌خوریم که در گذشته در معنایی به کار رفته‌اند و امروز به معنای دیگری به کار می‌روند یا واژه‌هایی که اصولاً وجود نداشته و در دوره‌های اخیر ساخته شده‌اند. همچنین برخی واژه‌ها در متون کهن مشاهده می‌شوند که در نوشته‌های امروزی اثری از آن‌ها نیست و متروک شده‌اند.

نگارنده این مقاله درصدد است تا تحول معنایی واژه‌های زبان فارسی را با تکیه بر تاریخ بیهقی که یکی از کهن‌ترین متون نثر فارسی در قرن پنجم هجری است، بررسی کند. در این تحقیق واژه‌های این اثر مکتوب فارسی به تفکیک از نظر حفظ معنای گذشته واژه در زبان امروز یا تحول آن در گرفتن معنای جدید به همراه معنای گذشته یا نداشتن کاربرد واژه در معنای گذشته و پذیرفتن معنای جدید یا متروک شدن کلی آن‌ها در زبان فارسی امروز و نظایر آن‌ها بررسی می‌شود. این پژوهش مبین میزان و چگونگی تحول و تکامل در واژه‌های زبان فارسی و ابعاد و گونه‌های آن در یک مطالعه تاریخی است.

کلید واژه‌ها:

تاریخ بیهقی، تحول معنایی واژه، زبان فارسی، واژگان فارسی.

مقدمه

با نگاهی به فرهنگ‌های لغت زبان فارسی به فهرستی گاه طولانی از معنایی واژه‌ها برمی‌خوریم. این معنای متعدد، همه به یک‌باره از زمان پیدایش آن واژه‌ها در زبان فارسی فهمیده نمی‌شده‌اند. به بیان دیگر، ممکن است واژه‌ای برای بیان یک معنی خاص در زبان فارسی ساخته شده باشد؛ پس از آن به دلایلی همچون خاصیت پویایی زبان یا برخی عوامل بیرونی، معنای جدیدی برای همان واژه شکل گرفته باشد و این گونه است که مثلاً برای هر کدام از واژه‌هایی همچون: «پیش»، «بار»، «پیچیدن» در لغت‌نامه دهخدا و فرهنگ لغت معین بیش از ده معنی ذکر شده است و البته امکان افزوده شدن معنای جدید به آن‌ها هم به مرور

زمان وجود دارد. به هر حال با بررسی متون موجود در دوره‌های تاریخی، به این نتیجه می‌رسیم که زبان فارسی از نظر گاه‌های متعددی همچون تلفظ، صرف و نحو و واژگان و معنای واژگان تغییر یافته است (ابوالقاسمی، ۱۳۷۹: ۱۴).

تغییر و تحولات زبان، گاهی درونی است و گاهی بیرونی. تحولات درونی زبان، در درون آن و بدون دخالت عوامل خارجی انجام می‌پذیرد. همچنان که کاربردهای مجازی و اصل «کم کوشی» معنای جدیدی را برای برخی واژه‌ها پدید می‌آورد. تحولات بیرونی زبان، تحولاتی است که بر اثر عوامل خارجی از جمله زبان‌های بیگانه انجام می‌گیرد (همان: ۱۵ و ۳۵-۳۴).

تحولات معنایی در واژگان زبان فارسی به صورت‌های گوناگونی همچون تخصیص معنایی، توسیع معنایی و تغییر معنایی رخ داده است (صوفی: ۱۳۸۳: ۱۹۶ - ۱۹۵). مثلاً در تاریخ بیهقی «جامه» هم به معنی فرش و گستردنی و هم به معنی لباس به کار رفته است. اما این واژه براساس اصل تخصیص معنایی امروز فقط با معنی دوم آن یعنی لباس به کار می‌رود ولی واژه «کوشش» که در تاریخ بیهقی در معنی جنگ به کار رفته است، دچار توسیع معنایی شده و امروز در معنی هرگونه تلاش و کار به کار می‌رود. از سوی دیگر، واژه «مهمات» که در تاریخ بیهقی به معنی کارهای مهم به کار رفته است، امروز بیشتر در معنی تجهیزات جنگی به کار می‌رود. نکته قابل ذکر آن است که هنگام طرح چندمعنایی در سطح واژه، باید به دو نوع چند معنایی همزمانی و در زمانی توجه داشته باشیم. هر واژه می‌تواند در یک مقطع زمانی چند معنی داشته باشد یا در طول زمان معنای متفاوتی بیابد (همان: ۱۱۳).

با این حال در این مقاله ذیل چهار عنوان به بررسی گونه‌هایی از تغییر و تحول در معنایی واژه‌های تاریخ بیهقی می‌پردازیم. نخست واژه‌هایی که از چند معنی آن‌ها یک معنی متروک شده است و امروزه در آن معنی کاربرد ندارد و واژه به یک یا چند معنی دیگر استعمال می‌شود. البته در اینجا قصدم احصای همه معنایی واژه‌ها نیست. بلکه فقط به یک معنی متروک و یک معنی متداول آن نظر داشته‌ام. پس از آن از واژه‌هایی سخن گفته‌ام که معنی قدیم خود را حفظ کرده‌اند و به دلایلی امروزه معنای جدید هم یافته‌اند. دسته دیگر، واژه‌هایی هستند که دچار تحول و تغییر معنایی شده‌اند و معنی کهن آن‌ها استعمال ندارد (حق‌شناس، ۱۳۸۵: ۱۰۲). به بیان دیگر، معنی قدیم این واژه‌ها متروک شده است و در زبان امروز فارسی به معنی جدیدی غیر از آنچه در تاریخ بیهقی استعمال شده‌اند، به کار می‌روند. البته این تحقیق فقط به تاریخ بیهقی و فارسی امروز نظر دارد و گر نه با بررسی متون دوره‌های پس از عصر بیهقی می‌توان به زمان متروک شدن معنایی کهن این گونه واژه‌ها و نیز پیدایش معنایی جدید برای آن‌ها پی برد. در پایان هم از واژه‌هایی سخن گفته‌ام که در تاریخ بیهقی کاربرد داشته‌اند اما امروزه کاربردی ندارند و متروک شده‌اند.

دنباله مطلب در وبگاه نشر به

در این مقاله ذیل چهار عنوان به بررسی گونه‌هایی از تغییر و تحول در معنایی واژه‌های تاریخ بیهقی می‌پردازیم. نخست واژه‌هایی که از چند معنی آن‌ها یک معنی متروک شده است و امروزه در آن معنی کاربرد ندارد و واژه به یک یا چند معنی دیگر استعمال می‌شود